

УДК 342.7(477)

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.5.1>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ ПРАВ ЛЮДИНИ, ПОРУШЕНИХ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

Стефанчук Руслан Олексійович,

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України,
Голова Верховної Ради України

Статтю присвячено аналізу сучасного стану забезпечення прав людини в Україні, а також перспектив пошуку шляхів відновлення прав людини, порушених внаслідок збройної агресії РФ проти України, та вдосконалення чинного законодавства з цією метою. Зауважено на порушенні основоположних прав людини в Україні агресором та необхідності застосування різних правових засобів для їх захисту та відновлення. Наголошено на заходах, які здійснює наша держава для відновлення порушених прав людини та їх подальшого забезпечення. Окреслено формування правового механізму відшкодування збитків, завданих збройною агресією РФ проти України. Першим кроком на цьому шляху визначено створення міжнародного Реєстру збитків у Гаазі. Оптимальним правовим інструментом запровадження механізму відшкодування шкоди, завданої російською агресією проти України, є можливість використання як російських суверенних, так і приватних активів. Аналіз судової практики засвідчує можливість обмеження абсолютного імунітету держави-агресора у справах про відшкодування шкоди. Зроблено висновок, що відновлення більшості порушених російським агресором прав людини в Україні здійснюється та буде здійснюватися на компенсаторних засадах. Підкреслено важливість завершення процесу формування повноцінного правового механізму відшкодування збитків за міжнародної підтримки партнерів України. Доведено, що відповідальність за шкоду, заподіяну населенню України, повинна понести російська федерація.

Ключові слова: права людини, порушення прав, забезпечення прав, збройна агресія РФ, відновлення порушених прав, відшкодування шкоди/збитків.

Stefanchuk Ruslan. Ensuring human rights violations in Ukraine as a result of the armed aggression of the russian federation

The article analyses the current state of human rights in Ukraine, as well as the prospects for finding ways to restore human rights violated as a result of Russia's armed aggression against Ukraine and improving the current legislation to this end. The author emphasises the violation of fundamental human rights in Ukraine by the aggressor and the need to use various legal means of their protection and restoration. The measures taken by our state to restore the violated human rights and ensure their further protection are emphasised. The author outlines the formation of a legal mechanism for compensation for damages caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The first step on this path is the establishment of an international Register of Damages in The Hague. The optimal legal instrument for introducing a mechanism for compensation for damage caused by Russian aggression against Ukraine is the possibility of using both Russian sovereign and private assets. The judicial practice analysis shows that it is possible to limit the absolute immunity of the aggressor state in cases of damage compensation. It is concluded that the restoration of most of the human rights violated by the Russian aggressor in Ukraine is being and will be carried out on a compensatory basis. The author emphasises the importance of completing the process of forming a full-fledged legal mechanism for damage compensation with the international support of Ukraine's partners. The author proves that the Russian Federation should bear responsibility for the damage caused to the population of Ukraine.

Key words: human rights, violation of rights, enforcement of rights, armed aggression of the Russian Federation, restoration of violated rights, damage/losses compensation.

Постановка проблеми: Україна як незалежна демократична держава закріпила на рівні Конституції та інших законів основоположні права і свободи людини, які відповідають загально визнаним міжнародним стандартам, і гарантії їх реалізації та захисту. Із 24 лютого 2022 року російська федерація розпочала широкомасштабну військову агресію проти України, що спричиняє численні жертви, завдала їй продовжує завдавати значної шкоди всім, хто проживає в Україні, призвела до обмеження та порушення прав і свобод людини, відновлення яких потребуватиме часу, ресурсів, зусиль і певних заходів. Тому актуальним є моніторинг, аналіз, фіксація порушених агресором прав і свобод, планування, підготовка відповідних заходів, акумулювання фінансових та інших ресурсів, створення ефективного нормативно-правового підґрунтя для комплексного їх відновлення, включно із відшкодуванням шкоди/збитків. Отже, цінними й корисними є ідеї та пропозиції для вдосконалення чинного законодавства України щодо забезпечення прав людини, а також проекти нових законів та підзаконних актів для досягнення зазначеної мети.

У контексті цього дослідження розуміються права людини як фізичної особи та громадянина, визнані, законодавчо закріплені, гарантовані нашою державою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На науковому та практичному рівнях постійно приділяється увага забезпеченню прав людини, адже показником цього є якість життя громадян та рівень демократії у державі. Класичні доктринальні підходи для змістовного осмислення та розвитку прав людини, їх структури і змісту, гарантій реалізації закладені у працях П. М. Рабіновича, І. М. Панкевича, М. О. Стефанчука, Г. О. Хрислової, О. В. Прієшкіної та ін. Питання про обмеження та порушення прав людини внаслідок збройної агресії РФ розглянуте, зокрема, у роботах І. О. Гуменюк, К. М. Куркової, Л. І. Луценко-Миськів та ін. Особливості відшкодування шкоди (збитків), завданої порушенням прав людини внаслідок російської агресії, досліджували Е. А. Писарева, О. В. Ступак, Г. О. Христова та ін. Переосмислення деяких традиційних підходів до розуміння природи

прав людини та їх забезпечення запропонували Н. М. Оніщенко, С. О. Сунегін та ін. Проте існує потреба комплексного підходу до аналізу забезпечення прав людини в Україні задля майбутнього відновлення України на засадах євроінтеграції й забезпечення прав громадян.

Мета статті. На основі аналізу сучасного стану забезпечення прав людини в Україні, наслідків їх порушення під час збройної агресії РФ окреслити шляхи відновлення порушених прав людини у нашій державі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дотримання прав людини та гарантій їх реалізації і захисту є однією з основних ознак правової держави. У ст. 3 Конституції України людина визнана найвищою соціальною цінністю. Основний Закон акцентує увагу на тому, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним її обов'язком. Якщо утвердження прав людини полягає у їх визнанні державою, закріпленні у нормативно-правових актах, то забезпечення прав людини передбачає створення відповідних умов для їх здійснення. Для цього держава сприяє реалізації прав людини, вживає заходи для їх охорони, створює можливості для їх захисту [1, с. 11].

Як відзначили П. М. Рабінович та І. М. Панкевич, права людини – це певні можливості людини, котрі необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства та мають бути загальними й рівними для всіх людей [2, с. 14–15]. На переконання Н. М. Оніщенко та С. О. Сунегіна, права людини – це її соціальна спроможність вільно діяти, самостійно обирати вид та міру своєї поведінки з метою задоволення різнобічних матеріальних та духовних інтересів, а також інтересів інших людей, окремих соціальних груп та суспільства в цілому [3, с. 137].

Варто зауважити, що поняття «права людини» інтерпретується іншими науковцями у значенні: 1) унормованої свободи людини; 2) певних її потреб чи інтересів; 3) вимог про надання людині певних благ; 4) певного виду (форми існування, спо-

собу вияву) моралі [2, с. 14]. Всі зазначені підходи істотні для розуміння прав людини і відображають їх характеристики.

Перелік прав людини не є вичерпним, адже змінюються умови життя, потреби, соціум, з'являються нові можливості, що поступово закріплюються як окремі права. Зауважуючи на тому, що конституційні права людини в Україні відповідають міжнародним стандартам, зокрема Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., Міжнародному пакту про громадянські та політичні права від 19 грудня 1966 р., Міжнародному пакту про економічні, культурні й соціальні права від 19 грудня 1966 р., варто констатувати, що в умовах воєнного стану, введеного у зв'язку із збройною агресією РФ, вони зазнають суттєвих обмежень, а також порушень. Якщо у мирному житті фізична особа вільно орієнтується у виборі права для реалізації, обирає пріоритети для задоволення своїх прагнень, то в умовах воєнного стану її можливості залежать від ризиків та обставин, у які людина потрапила.

Недарма, виокремлюючи право на життя як ядро загальної системи прав людини, без належного забезпечення й захисту якого неможливо вести мову про будь-які інші права та свободи людини, Н. М. Оніщенко та С. О. Сунегін пропонують визначити «функціонально центральним правом у системі прав людини право на мир, яке в нинішніх реаліях потребує ґрунтовної теоретичної розробки саме як індивідуальне право людини», що повинно здобути конституційне закріплення [3, с. 138]. Науковці зазначають, що зміст права на мир складають можливості відповідних суб'єктів жити та здійснювати певну діяльність у стані згоди з іншими колективними та індивідуальними суб'єктами права. Вони доводять, що забезпечення цього права неможливо вирішити лише відповідними міжнародними та національними правовими засобами, а потрібно формувати «здорове» моральне середовище життя людини і суспільства, якого можна досягти за належного рівня узгодженості та взаємозв'язку права, моралі та релігії [3, с. 141]. Вважаємо слушними ці думки, але через розбіжності моралі та релігії у різних державах навряд чи можливо досягнути спільної згоди щодо права на мир.

Не варто також забувати про економічні чинники, які лежать в основі війн та воєнних конфліктів. Проблема забезпечення права на мир виходить за межі національного виміру, але її вирішення повинно відбуватися через діяльність впливових міжнародних організацій, насамперед ООН.

Збройна агресія РФ проти України суттєво вплинула на права і свободи людини в Україні, оскільки цивільне населення вже зазнало численних порушень прав, а військові дії породжують реальний і постійний ризик нових порушень. Йдеться насамперед про основні права людини (на життя, здоров'я, на свободу та безпеку особи, на недоторканність особи), а тому відбувається зміщення акцентів саме на них, оскільки ці права потребують найшвидшого відновлення, підсилення гарантій реалізації та захисту.

У повоєнний час держава зобов'язана подбати про життя і здоров'я тих громадян України, які опинилися на території агресора, перебувають у полоні ворога, в'язницях, інших місцях, куди їх примусово перемістили. Найперше для цього їх потрібно повернути в Україну. Такі заходи проводяться і зараз, зокрема за сприяння інших держав чи міжнародних організацій.

Бойові дії та окупація супроводжувалися й супроводжуються порушеннями прав та свобод дітей. Отже, потребуватимуть відновлення, зокрема, права дітей на здоров'я, освіту, розвиток особистості, на проживання у сім'ї, на турботу і захист держави й ін. Для цього необхідно відбудувати знищені та пошкоджені медичні заклади, заклади освіти, здійснити щеплення дітей від хвороб, повернути їх у сім'ї, влаштувати виховання дітей-сиріт, налагодити навчальний процес, створити умови для загального розвитку. Особливу увагу слід приділити поверненню дітей, які вивезені окупантами з території України. Так, згідно з даними державного порталу «Діти війни», станом на 6 листопада 2024 року, ідентифіковано 19 546 депортованих дітей, 388 дітей вдалося повернути в Україну [4].

Від початку збройної агресії РФ наша держава постійно займається питанням відновлення та модернізації українських закладів охорони здоров'я. Зокрема, у процесі відбудови та реконструкції наці-

ональної дитячої спеціалізованої лікарні «Охматдит», пошкодженої під час чергового терористичного акту агресора, виконується низка проектів з протиаварійних, відновлювальних робіт та безпосередньо дооснащення її матеріально-технічної бази.

Із метою відновлення медичної інфраструктури відбувається систематизація інфраструктурних проектів галузі охорони здоров'я, швидка оцінка збитків і потреб медичної системи, координація міжнародної технічної допомоги для реалізації реставраційних та інфраструктурних проектів, реформування системи надання реабілітаційної допомоги тощо.

Внаслідок тривалих воєнних дій велика кількість українських військовослужбовців зазнала поранення і каліцтва. Тому держава створює умови для лікування й реабілітації поранених, травмованих воїнів та тих, кого вдалося повернути з полону. Зрозуміло, що запроваджені лікувальні та реабілітаційні заходи недостатні, потребують розширення й покращення їх якості. Вони мають бути доступні всім, хто захищав і захищає Україну.

Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» визначає основні положення про організацію послуг з реабілітації, права пацієнтів на такі послуги, обов'язки держави щодо забезпечення цих прав, але потребує вдосконалення з метою «оперативної реабілітації поранених, а також врахування специфічних психологічних травм, яких зазнають учасники бойових дій» [5, с. 56].

МОЗ України визнає, що у складних випадках буває потрібна мультидисциплінарна реабілітація, включаючи психологічну реабілітацію. Тому постало питання про зміну системи реабілітації, зокрема і відповідного нормативно-правового регулювання. Чергова концептуальна зміна відображена у прийнятій Урядом Програмі медичних гарантій Національної служби здоров'я України (далі – НСЗУ) на 2024 рік [6; 7]. Поступово вона буде вдосконалюватися з акцентом на всі потреби військовослужбовців.

Розробка окремих програм реабілітації військовослужбовців вимагає зміни застарілих стандартів, застосування нових підходів із врахуванням реальної ситуації, організації спеціалізованих реабілі-

таційних центрів, посилення медичних кадрів, придбання необхідного медичного обладнання, запозичення відповідного досвіду інших держав. Над цією проблемою комплексно працюють і парламент, і Уряд України, і МОЗ України. Державні медичні заклади самостійно не справляються з новими викликами й постійним збільшенням військовослужбовців, що потребують реабілітації. Тому правильним є вектор на залучення до програм реабілітації військовослужбовців приватних медичних закладів, які мають відповідні ліцензії та спроможності. І чимало таких закладів уже є учасниками реабілітаційних програм. Важливо, щоб це здійснювалося за державні кошти або за кошти міжнародних донорів, щоб військовослужбовці відчували турботу держави, увагу суспільства.

Медична та психологічна допомога необхідна і цивільним особам, здоров'ю яких завдано шкоди діями агресора, про що наголошувалося ще з початку бойових дій на території України [8, с. 127]. На нормативно-правовому рівні реабілітаційні гарантії для них також потребують підсилення, хоча вже здійснено певні законодавчі зміни та доповнення. Зокрема, законодавчо унормовано питання щодо надання статусу особи, постраждалої від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК), приведено Кримінальний кодекс України (КК) та Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК) у відповідність до вимог Римського статуту Міжнародного Кримінального Суду (МКС), забезпечено отримання потерпілими від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, катування або жорстокого поводження під час воєнних дій чи збройного конфлікту безоплатної правової допомоги. Важливо й те, що Україна 18 липня 2022 року ратифікувала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульську конвенцію). Нею закладено основи для затвердження стандартів надання допомоги особам, які постраждали від СНПК.

Певною мірою проблема вирішується за допомогою зазначеної Програми медичних гарантій НСЗУ та реабілітаційних програм

на базі благодійних фондів, що впроваджуються в основному за кошти міжнародних і громадських організацій. Наприклад, Програма відновлення та реабілітації жінок та дівчат, які постраждали від ґендерно зумовленого насильства чи сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (ГЗН/СНПК), розроблена і впроваджена на Закарпатті Фондом ООН в галузі народонаселення (UNFPA) та громадською організацією «Неемія» у партнерстві з Урядовою Уповноваженою з питань ґендерної політики й Мережею постраждалих від ГЗН та сексуального насильства жінок «СЕМА Україна» за підтримки Уряду Франції та мережі «Дії ООН проти сексуального насильства під час конфлікту», що складається з 25 організацій системи ООН, об'єднаних у сфері гуманітарної допомоги, розвитку та укріплення миру для координації глобальної адвокації та реагування на сексуальне насильство в умовах конфлікту [9].

Верховною Радою України прийнято за основу проект Закону України «Про статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, та невідкладні проміжні репарації» № 10132 від 09.10.2023 [10]. Цим законопроектом визначається правовий статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією російської федерації проти України, та членів сімей загиблих (померлих) таких осіб, а також правові основи надання їм невідкладних проміжних репарацій, які включатимуть різні форми: визнання, реабілітацію, компенсацію, реституцію, сатисфакцію.

В Україні ініційований дружиною Президента України та реалізується за сприяння Всесвітньої організації охорони здоров'я проєкт «Національної програми психологічної допомоги населенню, що постраждало внаслідок воєнних дій агресора» [11]. Програма діє під час воєнного стану, а подальші заходи в її межах плануються також після його закінчення.

Наразі народними депутатами України підготовлено та подано на розгляд парламенту проекти законів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо системи психічного здоров'я та послуг у сфері психічного здоров'я» (№ 9433 від 28.06.2023 р.) [12], «Про сис-

тему охорони психічного здоров'я в Україні» (№ 12030 від 13.09.2024 р.) [13]. Очікується, що за результатами їх розгляду парламент унормує діяльність держави, права людини та послуги в сфері охорони психічного здоров'я.

Варто зауважити, що в Україні доопрацьовується розроблена Стратегія розвитку системи охорони здоров'я до 2030 року, покликана сприяти здоров'ю та добробуту громадян шляхом забезпечення справедливого доступу до якісних медичних послуг, побудови стійкої системи охорони здоров'я та забезпечення участі суспільства у її діяльності [14]. Від функціональності та стійкості всієї системи охорони здоров'я залежить рівень здоров'я нації, кожної конкретної людини.

Зміст права на охорону здоров'я включає такі основні компоненти, як доступність, прийнятність та якість, а зобов'язання держави по здійсненню права на охорону здоров'я, як слушно підкреслюється, – поважати це право, захищати його та виконувати покладені на неї обов'язки [15, с. 146].

Серед воїнів-захисників та цивільного населення чимало осіб з інвалідністю. Отже, існує суспільний запит на увагу до потреб цих людей. Окрім постійного медичного супроводу, їм необхідний соціальний супровід, правова допомога, достатнє пенсійне забезпечення, створення робочих місць для тих, хто зможе працювати, умов для навчання, перекваліфікації. Для забезпечення таких потреб доцільно розробити відповідно регіональні програми.

Міграція людей у зонах бойових дій, зростання кількості внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) породили проблему забезпечення їх роботою та доступним житлом. На кінець грудня 2023 року, за даними Мінсоцполітики, кількість офіційно зареєстрованих ВПО в країні становила 4,9 млн осіб. Міжнародна організація з міграції у Звіті про внутрішнє переміщення в Україні зазначила, що, за даними дослідження, загалом у країні менше половини (40%) ВПО мають роботу, включно з 4% самозайнятих [16]. Проблема ускладнилася також через знищення житла під час агресії рф. Отже, забезпечення можливостей придбати, орендувати, отримати у користування житло громадянам, які його втратили, залишається обов'язком держави.

Вирішення житлових потреб ВПО є сферою, яка потребує найбільшої підтримки та фінансування і від держави, і від міжнародних фінансових інституцій. В Україні утворено місця компактного поселення ВПО. Держава надає їм підтримку відповідно до Порядку надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 332 [17].

Як зауважує Г. Христова, зобов'язання держави щодо прав ВПО, які мають здебільшого позитивну природу, вимагають активних дій та відповідної політики довгострокових рішень [18, с. 60].

Проблеми ВПО з лютого 2022 року загострилися. Спеціальний Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» вже не враховує всіх реалій воєнного стану й потребує актуалізації. У зв'язку з цим народними депутатами України напрацьовуються варіанти його вдосконалення. Зокрема, у першому читанні парламентом прийнято проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення житлових прав внутрішньо переміщених осіб» № 11281 від 21.05.2024 р., яким пропонується доповнити Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» новою статтею 4-2 «Інформаційна база даних об'єктів нерухомого майна для проживання внутрішньо переміщених осіб». Під інформаційною базою у законопроекті розуміються відомості про об'єкти нерухомого майна державної, комунальної та, за згодою власника, приватної форми власності, які можуть бути використані для забезпечення внутрішньо переміщених осіб житлом [19].

Внаслідок збройної агресії рф населенню України завдано великих збитків. Йдеться про знищені та пошкоджені об'єкти житлової і нежитлової нерухомості, втрачений бізнес, рухоме майно тощо. Як заявив Президент України В. Зеленський під час прес-конференції за підсумками участі в саміті Європейської політичної спільноти у Будапешті, станом на 07 листопада 2024 року збитки України від російської агресії оцінюються у 800 млрд дол. США [20].

Забезпечити всім постраждалим особам право на компенсацію збитків – великий виклик для України. Частково держава відшкодовує знищене житло громадянам на підставі Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України». За 10 місяців 2023 року 40 тис. українців отримали від держави компенсації на відновлення житла в сумі 3,8 млрд грн. У 2024 році вже придбано 922 житлових об'єкти як компенсацію за повністю знищене житло (середня вартість житлового сертифіката 1,8 млн грн) [21]. Але загальний розмір шкоди лише зростає, доки триває агресія рф. Тому самотійно Україні не вдасться подолати цю проблему, і правильним є вектор на міжнародну співпрацю для її вирішення.

14 листопада 2022 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила проєкт резолюції A/RES/ES-11/5 «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України», де закликала держави-члени ООН об'єднатися та створити легітимну міжнародну інфраструктуру для подолання наслідків російської агресії проти України, задокументувати докази й інформацію про шкоду, втрати, каліцтва, заподіяні фізичним і юридичним особам, державі Україна. Таким чином було закладено основу створення компенсаційного механізму за скоєні росією злочини в Україні [22].

Оптимальним правовим інструментом запровадження механізму відшкодування шкоди, завданої російською агресією проти України, є можливість використання як російських суверенних, так і приватних активів. Ця ідея обговорювалася та була підтримана на слуханнях «Змусити Росію заплатити: конфіскація суверенних активів за перемогу України», які провела Гельсінська комісія Конгресу США у грудні 2023 року [23]. Однак її реалізація потребує широкої міжнародної підтримки і формування правового меха-

нізму відшкодування збитків. Першим кроком на цьому шляху стало створення міжнародного Реєстру збитків у Гаазі (Королівство Нідерланди), призначеного для збору інформації про завдані Росією збитки, зокрема доказів, якими є довідки, витяги з державних реєстрів, інформація з існуючих та створених на подолання наслідків агресії баз даних.

Реєстр є своєрідним маркером для міжнародних партнерів та організацій щодо оцінки обсягів втрат і необхідних компенсацій. Як зазначає виконавчий директор Реєстру, «перші віхи Реєстру розкривають масштаби руйнувань, які Україна та її народ зазнали через агресію Росії» [24].

Офіційно вебсайт міжнародного Реєстру збитків запрацював з 4 березня 2024 року. На міжнародній конференції у Гаазі «Відновлення справедливості для України» у квітні 2024 року було оголошено про запуск подання до Реєстру заяв про компенсацію шкоди, збитків.

Зі свого боку Уряд України запропонував Реєстру збитків врахувати категорії шкоди та збитків, визначені постановою Кабінету Міністрів України від 01 грудня 2023 року № 1256 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326 [25].

Спочатку Рада Реєстру розробила та прийняла вимоги до заяв про компенсації по 13 категоріях шкоди, збитків чи втрат, серед яких пошкодження або знищення житлового нерухомого майна, смерть та зникнення найближчих родичів, вимушене внутрішнє переміщення, руйнування інфраструктури України.

На четвертому засіданні Ради Реєстру у вересні 2024 року прийнято форми та правила заяв до ще 16 категорій, які потребують затвердження Конференцією Учасників, а саме: вимушене переміщення за межі України; серйозні тілесні ушкодження; тортури або нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання; сексуальне насильство; позбавлення волі; примусова праця або служба; депортація та примусове переміщення дітей і дорослих; втрата житла; втрата роботи; втрата приватного підприємництва; втрата доступу або контролю над нерухомим майном на тимчасово окупованих територіях; пошкодження або

руйнування громадських будівель і споруд; пошкодження або знищення нежитлового нерухомого майна (не пов'язане зі збитками для господарської діяльності); пошкодження, знищення або втрата активів; втрата контролю над майном на тимчасово окупованих територіях; переміщення (евакуація) підприємств. Робота над подальшою розробкою форм і правил заяв по інших категоріях триває, зокрема щодо втрат історичної, культурної та релігійної спадщини, шкоди навколишньому середовищу та природним ресурсам, розмінування та знешкодження боєприпасів, що не розірвалися [26].

Станом на жовтень 2024 року до Реєстру подано понад 10 тис. заяв про пошкодження чи знищення житлового нерухомого майна, адже донині це єдина категорія збитків, щодо якої можливе подання заяв про компенсацію. Не кожна заява має додаткові файли з доказами, але й на цей час їх надано майже 100 000. Для оцінки висунутих вимог враховуються також інші дані з різних баз даних, зовнішні ресурси, зокрема супутникові зображення. 99% заявників вказали суми компенсацій, які вони вимагають. Можна констатувати, що середня сума вимог по заявці становить приблизно 54 000 євро [27; 28].

Оскільки інформація для Реєстру є конфіденційною, доступ до неї обмежується виконанням поставлених перед Реєстром завдань. Право подавати дані до Реєстру мають зацікавлені фізичні і юридичні особи, а також держава Україна.

Варто наголосити, що Статут Реєстру збитків передбачає три критерії прийнятності для заяв про відшкодування збитків, втрат або шкоди. По-перше, вони повинні стосуватися періоду з 24 лютого 2022 року; по-друге, відображати відомості про шкоду, збитки, втрати, завдані на території України, в межах її міжнародно визнаних кордонів, включно з її територіальними водами; по-третє, стосуватися завдання шкоди/збитків міжнародно-протиправними діями російської федерації в Україні або проти неї.

На першому етапі заяви перевіряє Секретаріат Реєстру на дотримання формальних і технічних вимог, а на другому – Рада Реєстру, яка ухвалює рішення про внесення чи невнесення заяви до Реє-

стру, або повернення її на доопрацювання (для уточнень, виправлень, доповнень, надання додаткових доказів та ін.), про що повідомляється через «Дію». Очікується, що за умови дотримання критеріїв прийнятності заяв, подати свої вимоги про компенсацію збитків за новими категоріями збитків зможе ширше коло суб'єктів – всі, хто постраждав від російської агресії.

Оскільки Статутом Реєстру збитків передбачено відшкодування лише збитків і шкоди, завданих з 24 лютого 2022 року, запроваджений міжнародний компенсаційний механізм не дає можливості здійснювати відшкодування з 2014 року.

Правовий механізм відшкодування шкоди, збитків, втрат передбачає також діяльність комісії з розгляду заяв та компенсаційного фонду. Комісія з розгляду заяв, що надходять до Реєстру, уповноважена не лише їх розглядати, оцінювати докази, а й присуджувати компенсації заявникам. Без неї Реєстр позбавлений сенсу. Переговори щодо створення комісії тривають і вимагають більшої активності від держав, погодження моделі організації й управління комісією, вимог до її незалежності та неупередженості.

Компенсаційний фонд покликаний накопичувати кошти для виконання рішень комісії. Оскільки завдані збитки безпрецедентно значні, актуальне питання про джерела надходження коштів до цього фонду. На наше переконання, саме російська федерація повинна відповідати за міжнародно-протиправні діяння та повністю відшкодувати завдану шкоду. Для цього потрібно здійснювати наповнення компенсаційного фонду за рахунок активів рф та причетних до збройної агресії осіб, виявлених і конфіскованих на території держав-сторін міжнародного договору. Важливо погодити механізм, завдяки якому конфісковані активи рф будуть переходити у фонд і накопичуватися. Потрібні й чіткі рішення на випадок нестачі коштів у Фонді [29]. Джерелами надходження коштів до Фонду, окрім російських репарацій, можуть бути також фінансові надходження від держав-партнерів, міжнародних організацій, добровільні пожертви від громадян.

Україна самостійно не може визначати, які саме кошти вилучатимуться на терито-

ріях держав-партнерів та на яких умовах і які категорії збитків компенсуватимуться ними. Вирішення цих питань можливе лише на основі міжнародної співпраці. Необхідно узгодити норми міжнародного та національного права, щоб не виникли ситуації неможливості стягнення компенсації через суперечності різних законодавств.

В аспекті розвитку національного законодавства України важливими є зміни про санкції щодо рф та пов'язаних із нею осіб, які фінансували чи іншим чином допомагали рф у її агресії проти України або здійснювали воєнні злочини в Україні. Наразі вже відбувається стягнення в дохід держави активів осіб, щодо яких застосовано санкції. Проте існує проблема відсутності матеріального права, яке б встановлювало відповідальність рф за всю шкоду.

Національна судова практика сформувала позицію щодо ігнорування судового імунітету рф. У постанові від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду дійшов висновку, що «Суд України, розглядаючи справу, де відповідачем визначено рф, має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії рф, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни». У постановках Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 та від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 підставою для обмеження судового імунітету іноземної держави визнано «деліктний виняток» (англ. «tort exception») – завдання фізичної шкоди особі або збитків майну. За загальним правилом шкода, завдана в Україні фізичній особі в результаті протиправних дій будь-якої іншої особи (суб'єкта), може бути відшкодована за рішенням суду України (за принципом «генерального делікту»). Верховний Суд також виходить з того, що у разі застосування «деліктного винятку» будь-який спір, що виник на її території у громадянина України, навіть з іноземною державою, зокрема й рф, може бути розглянутим та вирішеним судом України як належним та повноважним судом.

Відповідно до статті 12 Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (2004 року), що відображає звичаєве міжнародне право, держава не має права посилатися на судовий імунітет у справах, пов'язаних із завданням шкоди здоров'ю, життю та майну, якщо така шкода повністю або частково завдана на території держави суду та якщо особа, яка завдала шкоду, у цей час перебувала на території держави суду [30]. Таку позицію відображено у постанові Верховного Суду від 18 травня 2022 року у справі № 760/17232/20-ц. Верховний Суд також виснував, що стаття 12 Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (2004 року) підлягає застосуванню відповідно до звичаєвого міжнародного права як кодифікований звід звичаєвих норм міжнародного права [31].

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17 (пункт 49) також дійшла висновку, що російська федерація не має підстав посилатися на імунітет для уникнення відповідальності за заподіяні збитки майну особи внаслідок збройної агресії.

Підґрунтям для таких висновків Верховного Суду є практика Європейського суду з прав людини щодо обмеження юрисдикційного імунітету держави. У справах «Олейніков проти Росії» (Oleynikov v. Russia (скарга № 36703/04), рішення від 14 березня 2013 року, § 60), «Цудак проти Литви» (Cudak v. Lithuania (скарга № 15869/02), рішення від 29 червня 2011 року, § 52), «Валлісхаузер проти Австрії» (Wallishausser v. Austria (скарга № 156/04), рішення від 17 липня 2012 року, § 60) ЄСПЛ визнав існування звичаєвих норм у питаннях державного імунітету, вказав на можливість обмеження імунітету держави, якщо обмеження переслідує законну

мету та є пропорційним цій меті [32].

Водночас варто відзначити, що розгляд справ щодо відшкодування шкоди, завданої збройною агресією РФ, супроводжується складнощами. Він відбувається за відсутності сторони відповідача, внаслідок чого виникає питання про дотримання принципу змагальності сторін [33]. Також дотепер не напрацьований механізм повідомлення відповідача про розгляд справи. Рішення судів у цій категорії справ ще не оскаржувалися в касаційному порядку і щодо зазначених застережень Верховний Суд своєї позиції не висловлював [34].

Висновки. Порушені права та основні свободи людини в Україні під час збройної агресії РФ потребують відновлення. Для цього можуть бути застосовані різні правові засоби, які необхідно впроваджувати з огляду на ефективність, швидкість і повноту усунення негативних наслідків.

Аналіз порушених внаслідок збройної агресії РФ проти України прав людини та спричинені наслідки свідчать про доцільність внесення змін до чинного законодавства з метою поліпшення гарантій захисту порушених прав та їх подальшої реалізації. Відновлення більшості порушених російським агресором прав фізичних осіб в Україні здійснюється та буде здійснюватися на компенсаторних засадах. Тому важливо завершити процес формування повноцінного правового механізму відшкодування збитків за міжнародної підтримки партнерів України. Відповідальність за шкоду, заподіяну населенню України, повинна понести російська федерація. Чинне національне законодавство потребує також вдосконалення у частині обмеження держави-агресора у юрисдикційному імунітеті. Відповідні проекти нормативно-правових актів наразі напрацьовуються та будуть внесені на розгляд Верховної Ради України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Прієшкіна О. В. Забезпечення прав людини в Україні: стан та перспективи. *Наукові записки НаУКМА*. Том 200. Юридичні науки. 2017. С. 109–114.
2. Рабінович П. М., Панкевич І. М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти). *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України*. Серія 1. Дослідження та реферати. Вип. 3. Львів : «Астрон», 2001. 108 с.
3. Оніщенко Н. М., Сунегін С. О. Система прав людини: нові підходи та бачення. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 1. С. 133–144. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-1\(15\)](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-1(15)) (дата звернення: 04.11.2024).

4. Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 08.11.2024).
5. Куркова К. М., Луценко-Миськів Л. І. Правове регулювання реабілітації військовослужбовців. *Держава та регіони. Серія: Право*. Том 2. 2024. № 1. С. 53–58.
6. Революційні зміни в системі реабілітації. У 2024 році ще більше пацієнтів із важкою травмою зможуть отримати якісні послуги з відновлення. 29.12.2023. URL: <https://moz.gov.ua/uk/revoljucijni-zmini-v-sistemi-reabilitacii-u-2024-roci-sche-bilshe-pacientiv-iz-vazhkoju-travmoju-zmozhut-otrimati-jakisni-poslugi-z-vidnovlennja> (дата звернення: 08.11.2024).
7. Деякі питання реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у 2024 році : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2023 року № 1394. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1394-2023-n#Text> (дата звернення: 12.11.2024).
8. Законодавче забезпечення формування та реалізації державної політики України в умовах воєнного стану. Колективна монографія: у 4 т./ заг. ред.: Стефанчук Р. О., Мищак І. М., Савченко Л. А. Том 3: Забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного стану: правові, психологічні, соціогуманітарні аспекти / відп. ред. Копиленко О. Л.; Інститут законодавства Верховної Ради України. К. : Вид-во «Людмила», 2022. 320 с.
9. «В мене з'явилося бажання жити»: як програма цілісного відновлення та реабілітації допомагає жінкам, які постраждали від насильства. 01.08.2024. URL: <https://avrrora-help.org.ua/news/v-mene-z-iavylosia-bazhannia-zhyty-iak-prohrama-tsilisnoho-vidnovlennia-ta-reabilitatsii-dopomahaie-zhinkam-iaki-postrazhdaly-vid-nasystva/> (дата звернення: 12.11.2024).
10. Проект Закону України «Про статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, та невідкладні проміжні репарації» № 10132 від 09.10.2023 р. URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/eca8161a-dce0-49b2-9a4d-ese6911145f1> (дата звернення: 12.11.2024).
11. Психічне здоров'я – фундамент розвитку та формування особистості, сім'ї та суспільства в цілому. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/22065.html> (дата звернення: 12.11.2024).
12. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо системи психічного здоров'я та послуг у сфері психічного здоров'я» № 9433 від 28.06.2023 р. URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/52da847c-dc1f-4321-92d8-22e93b7ec676> (дата звернення: 12.11.2024).
13. Проект Закону України Про систему охорони психічного здоров'я в Україні» № 12030 від 13.09.2024 р. URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/9556f11e-3cc4-4013-8f8d-1d217aadd055> (дата звернення: 12.11.2024).
14. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я до 2030 року. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/Стратегія/UKR%20Health%20Strategy%20Feb%2024.2022.pdf>
15. Стефанчук М. О. Зміст права людини на охорону здоров'я. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 144–148. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/03/26.pdf>
16. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/rozdil-2-prava-hromadian-iaki-postrazhdaly-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-proti-ukrainy> (дата звернення: 12.11.2024).
17. Порядок надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам : Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/332-2022-n#Text> (дата звернення: 12.11.2024).
18. Христова Г. О. Про позитивні зобов'язання держави в умовах збройного конфлікту та тимчасової втрати контролю над частиною своєї території. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2 (89). С. 54–67.
19. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення житлових прав внутрішньо переміщених осіб» № 11281 від 21.05.2024 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44262> (дата звернення: 12.11.2024).
20. Збитки України від російської агресії: Зеленський назвав шокуючі цифри. URL: <https://trueua.info/news/zbitki-ukraini-vid-rosijskoi-agresii-zelenskij-nazvav-shokuyuchi-cifri> (дата звернення: 04.11.2024).

21. Григоров Антон. Міністр розвитку громад, територій та інфраструктури Олександр Кубраков розповів про перші підсумки державної програми з видачі житлових сертифікатів родинам, житло яких було знищене під час бойових дій. URL: <https://omore.city/articles/345718/v-ukraini-vzhe-vidali-900-zhitlovih-sertifikativ-za-derzhavnoyu-programoyu-mikolaivschina-sered-lideriv> (дата звернення: 04.11.2024).
22. Генасамблея ООН ухвалила резолюцію щодо репарацій Україні від Росії. 14.11.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3614341-genasamblea-oon-uhvalila-rezoluciu-sodo-reparacij-ukraini-vid-rosii.html> (дата звернення: 04.11.2024).
23. Голова Верховної Ради України Руслан Стефанчук виступив на слуханнях Гельсінської комісії США. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/244520.html> (дата звернення: 04.11.2024).
24. Відбулося п'яте засідання Конференції учасників Реєстру. Страсбург. 11.10.2024. URL: <https://rd4u.coe.int/en/-/the-conference-of-participants-of-the-register-held-its-fifth-meeting>. (дата звернення: 04.11.2024).
25. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326 : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.12.2023 р. № 1256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-2023-n#n2> (дата звернення: 12.11.2024).
26. Правління RD4U приймає нові форми претензій на четвертому засіданні). 06.09.2024. URL: <https://rd4u.coe.int/en/-/rd4u-board-adopts-new-claim-forms-at-fourth-meeting> (дата звернення: 04.11.2024).
27. Понад 10 тис. позовів про пошкодження чи руйнування житла подано до Реєстру збитків України. Гаага. 01.10.2024. URL: <https://rd4u.coe.int/en/-/over-10-000-claims-for-damage-or-destruction-to-residential-housing-submitted-to-the-register-of-damage-for-ukraine> (дата звернення: 04.11.2024).
28. Категорії, відкриті для подання претензій. URL: [https://rd4u.coe.int/en/claims-and-process#%22387293%22:\[0\]](https://rd4u.coe.int/en/claims-and-process#%22387293%22:[0]) (дата звернення: 04.11.2024).
29. Росія має понести справедливе покарання і відшкодувати усі збитки, завдані жадливою війною. *Голос України*. 2023. 6 березня. URL: <http://www.golos.com.ua/article/368901> (дата звернення: 12.11.2024).
30. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про юрисдикційні імунітети держав та їх власності: Конвенція № 995_e50 від 02.12.2004. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/245973__246038 (дата звернення: 12.11.2024).
31. Постанова Верховного Суду від 18 травня 2022 року у справі № 760/17232/20-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 12.11.2024).
32. Ступак О. Судовий імунітет держави. *Юридична практика. Судовий форум*. 2022. 15–16 вересня. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_present/Prezentatsiia_15_16_09_2022_Stupak.pdf (дата звернення: 12.11.2024).
33. Писарева Е. А., Клапоущак Д. С. До питання про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією російської федерації проти України. *Академічні візії*. 2022. Вип. 13. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/94/86> (дата звернення: 12.11.2024).
34. Правова зброя проти агресії РФ: Секретар ВП ВС розповів про механізми стягнення збитків з держави-агресора та особливості подолання судового імунітету. 16.07.2024. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1638057/> (дата звернення: 12.11.2024).